

Сергей Герджиков

Египетската следа в западната култура

Публикувано в *Съвременник*, 2010, 2, с. 351–382

Египет, оригинално *Кемет* (ег. *Kmt*) е придобил смисъла на енигма за нас. За разлика от Китай, също толкова древен, Египет е мъртва цивилизация, а в същото време следите ѝ са внушителни. Пирамидите, колосалните колонади и статуи, *Книгата на мъртвите*, огромно количество изображения и текстове. А от езика на Египет, отдавна забравен, са останали *йероглифите* – (гр. „свещени знаци“) – едно странно и респектиращо писмо, което за античните елини е било асоциирано с тайно знание и магическа сила.

Но най-удивително е присъствието на тази цивилизация тук и сега. Следите към древен Египет са пред очите ни, но ние не ги разпознаваме. За нашата цивилизация Египет е не *огледалното друго*, каквото е Китай, а *праформа*, недостатъчно осъзната. Ореолът на загадка ни пречи да видим *поразителните сходства* на тази могъща цивилизация с нашата собствена във всички сфери, започвайки от храната, облеклото и бита и завършвайки с представите ни за Духа, Твореца и Спасението.

Античната гръцка култура, която приемаме за безспорния извор на собствената ни цивилизация, е не толкова първоизвор, а по-скоро *трансмиситер* на формите на живот на египтяните, кристализирали още преди пет хилядолетия и развили се в продължение на 3 000 години.

Още в Додинастическата епоха и в Старото царство от около 3400 г. пр. Хр. за няколко столетия са били развити основните форми на цивилизацията на Нил: езика, писмеността, календара, скулптурата, монументалната архитектура и държавното устройство. Занаятите и изкуствата „достигат изключителна висота, която никога по-късно не е надмината“, пише класикът на египтологията Джеймз Берстед. Той разпознава и годината 4241 пр. Хр., когато е въведен първия в света годишен календар от 365 дни (Берстед, Дж. *История на Древен Египет*. I. София, М. А., 2008, 45–46). Тези хора наричали себе си *Ремту Кем* – „хора от черната земя“. Съседните семитски народи нарекли страната *Миср*, а евреите – *Мисраим*. Името *Египет* произлиза от гръцки (*Αἴγυπτος*), вероятно от вавилонското *Хикунтах*, транскрипция на египетското *Хеткаптах* – „дворецът на ка на Птах“ – автентичното име на Мемфис.

„Античното гръцко начало“, „началото на историята“, „люлката на Западната цивилизация“, „родината на науките и изкуствата“ са станали пароли на нашата собствена идентичност. Класическата образование ни говори от две хиляди години, че всичко това, което сме ние, е *сътворено от гениалния народ на античните елини*. Особено усърдни в това отношение са немските философи: Кант и Хегел, Шопенхауер и Ницше, Хусерл и Хайдегер.

Срещата с Египет, ако сме трезви и балансираме между удивлението и безпристрастното опознаване, разрушава два мита. Нито Египет е енигматичен и далечен, нито Елада е изключителният източник на нашата култура. Истината е къде по-вълнуваща и всъщност поразяваща историческото ни самосъзнание. Древните египтяни са положили основите и са създали много от формите, в които се разгръщат юдейската, античната гръцка, християнската и ислямската култури. Джеймз Берстед пише: „Цивилизацията на Древен Египет оказва огромно влияние през цялото ранно развитие на човека в Южна Европа дълго след като Архаичната ера е заменена с по-напредналите в културно отношение общества. За нас, които според принадлежността си към дадена цивилиза-

ция, сме деца на ранната европейска култура, е от жизнено важно значение да повдигнем завесата и да се вземем в онези далечни времена, които са дали толкова ценно наследство на нашите предци” (Берстед, 23).

Гърците са *асимилирали*, но с това и засенчили египетската традиция и са усвоили нейните достижения, *разтваряйки* ги в своите собствени. Египет е несъмнено много по-чужд за нас от Гърция, защото мисловните му пластове са засипани от пясъка на времето, а видимото на пръв поглед е непонятно в своята колосалност.

Шумер, Вавилон и Египет са най-старите цивилизации между Изтока и Запада – в техните земи най-лесно се е оказало оцеляването на големи общности с уседнал начин на живот. „Съвременната цивилизация дължи своето развитие на древните народи, които преди повече от шест хиляди години заемат ключово положение в басейна на Източното Средиземноморие и териториите, разположени на изток от него” (Берстед, 32).

Езикът – „словото на Бога”

Жан-Франсоа Шамполион, разкрил кода на „йероглифите” (гр. „свещени знаци”), е представян като романтичен търсач с неутолим дух. В края на краищата дава живота си заради египетските си изследвания. От негово време (двайсетте години на XIX в.) европейците преоткриват Египет като ново откровение за смайващи стари постижения. „Тайното знание”, „забранената египтология”, „звездният контакт” звучат като пароли на нещо загадъчно и свръхчовешко, скрито в йероглифи и пирамиди и обещаващо мистична сила, с която да пробием човешките си и културни хоризонти и да властваме над смъртта.

Многобройни рисунки и надписи, изписвани в течение на около три хиляди години показват най-детайлно формите на живот в египетската цивилизация. По силата на споделената ни човешка форма ние разбираме египтяните, с изключение на високите нива от менталната сфера: нагласи, мислене, вярвания: „процесът, при който древните египтяни са обяснявали в рамките на своята култура собственото си познание за света, така и не ни е известен” (Леков, Т. *Скритото знание. Свещените книги на древен Египет*. София: „Изток-Запад”, 2004, 10). Разчитането на писмената система, което само по себе си е голямо постижение, още не дава ключа към разбирането на ума на египтянина. Ние се опитваме да го възсъздаваме по аналогия с нашите начини на мислене и вярване, но изследването им изисква вникване във вътрешните им връзки, които *преводите заличават*.

Отчитайки културната отнесеност на човешките създания и мисли към собствения жизнен процес, който ги е създал, трябва да държим сметка и за споделената човешка форма и човешки свят, от който те са част. За да се види ясно генетичната линия на културните форми от Египет, можем да съпоставяме полярната за нас далекоизточна култура, създадена в Китай, и проблематичната за нас египетска култура.

„В началото бе Словото; и Словото беше у Бога, и Словото бе Бог” (Йоан, 1:1), може да се приеме за първо положение в християнския светоглед на Запада. Но египтяните още в зората си нарекли своя език „слово на бога”, (ег. „*меду-нечер*“). Бог Птах *сътворява света със слово*, давайки имена на нещата.

Така може да се пре-открият много следи и цели серии паралелни културни форми, дошли до нас от античните гърци, оригиналите на които обаче намираме в древен Египет. Възниква естественият въпрос: защо смятаме копията за оригинали, взетото за създадено, взелият за създател?

Египетската реч е безвъзвратно забравена, останала е една модификация, коптската реч, на която се изнася богослужението в коптската християнска църква в Египет. Тя именно е послужила на Шамполион като един от ключовете за разчитане на египет-

ското писмо. В това писмо, смес между образи и фонетични знаци, липсват гласните звуци.

Най-старите текстове на египетски са от около 3200 г. пр. Хр. – един от най-старите езици в света. Езикът се е развил от архаичен през староегипетски, средноегипетски и късен египетски, приспособил се е към гръцката писменост като „демотически“. В основата му са няколко съгласни. „P¹” – слънце, е подобно на нашето р, но като звучна гърлена фрикативна съгласна, „нфр” – красиво, „нчр” – бог. Днес между тези звуци се поставя по едно е, за да се произнесат думите: „нефер“, „нечер“. Но истинските гласни не са известни. Египтолозите транскрибират тази писменост с латински букви, диакритични знаци и апострофи. Например името на Тутанкхамен се изписва „twi'nkhumn”. Оригиналното това са редове от пиктограми – птици, бозайници, растения, предмети, хора. Всички тези форми са реални живи и неживи форми в „черната земя” около Нил.

Първата писменост са тези пиктограми. Тя се използва в свещени текстове в пирамиди и на саркофази. Друга система, опростено курсивно йероглифно писмо, *йератика*, се е използвала за обикновени административни нужди и за религиозни текстове на папируси от най-старо време. „Системата на писмеността включва в себе си не само знаци, означаващи сричка или група съгласни, но и азбучни знаци, всеки от които означава отделна съгласна. Следователно сегашните букви от азбуката са измислени в Египет цели две хиляди и петстотин години преди да станат известни и на други народи” (Берстед, т. I, 89). По време на елинизацията (III–I в. пр. Хр.) за предаване на египетски текстове се е използвала гръцката азбука – *демотика*.

Илюстрации. Йероглифи и йератика

Част от йероглифите са представлявали предметите, които означават, но най-често са предавали звуците или „детерминативите”, които уточнявали значението. Йероглифите се изписват отляво надясно, отдясно наляво и отгоре надолу. Посоката се разпознава по лицата на хората и животните, използвани като йероглифи. Те гледат към началото на фразата. Това писмо е нямало стандартна пунктуация – точки, запетаи и подобни.

По подобен начин древнокитайският е нямал пунктуация. За него също се казва, че е „йероглифно писмо”. Китайските знаци силно се различават от египетските, но също представят обекти и срички. Аналогично е положението с писмеността на маите. Това показва известна формално-функционална еднаквост в независими писмени езици. Без съмнение хората създават сходни знакови системи: образни и фонетични в различни форми и съотношения.

Езикът, писмеността и знанието вървят заедно в представата на народа на Нил. Те са дар от бог Тот, изобразяван с глава на ибис. Боговете с животински глави са част от нашата перцепция на енигмата Египет, но животните не са били това, което са за нас. Само специално обучени в жреческите училища („домове на живота“) са владели писането. Броят на знаците е внушителен – повече от 5 000. Разшифровката им е резултат на гениална интуиция, гигантски сравнителни усилия и златен шанс: *Розетския камък*. През 1798 г. Наполеон създава група изследователи и художници към армията, влязла в Египет. След година те се натъкнали на каменна плоча, открита близо до форта Жулиен в градчето Розета в делтата на Нил. Един и същ текст е бил написан на камъка три пъти: на гръцки, на демотика и с йероглифи. Камъкът бил предаден на англичаните съгласно договора за капитулация. Плочата отива в Британския музей. Гръцкият текст показвал, че това е декрет на съвета на върховните жреци на Египет, издаден през 196 г. пр. Хр. Но пряк паралел между отделни „думи” не е бил видим. Никой не бил говорил египетски от повече от хиляда години. Как са звучали тези „думи” никой не е могъл да знае. Британският изследовател Томас Юнг се фокусирал върху знаците, окръжени от

овал (фр. „картуш“) и осъзнал, че те са особено важни и най-вероятно са име на фараона (Птолемей). Така се стигнало до първите фонетични значения, влизащи в противоречие с представата за чисто образния характер на писмото. Но Юнг е споделял парадигмата за образите и изоставил работата.

От тук нататък Шамполион се заел с разшифровката и чрез комбинация от техники и огромни лингвистични знания навлязъл в тази писменост. Ключово е било името в картуш на фараон, чието разчитане дало първите значения: „ра“, коптската дума за слънчев диск, „сс“ за знаците в края. Догадката била „Ra-me-ses“ и така било разпознато и „ме“. Франсоа се втурнал при брат си и извикал: „Je tiens l'affaire!“ („Разгадах ги!“) и паднал в несвяст, за да стане от леглото след пет дни. Колко усилия обаче предстоели, за да се разгадаят хилядите знаци!

Започва и набира скорост разчитането на многобройните писмени паметници на Египет. Поставено е началото на науката египтология. Става все по-ясно как са живели хората от страната Кемет (черната земя), какво са извършили фараоните и какво са казвали жреците за призоваване на боговете, за умилюване им и за осигуряване на безсмъртие. Но никога не станало ясно как са мислели египтяните и какво са влагали в основни свои „понятия“ като „хека“, превеждано приблизително като „магия“. „Силата, която преминава през световите и ги превръща в ЕДНО, египтяните наричали „хека“. Тя може да бъде овладяна“, пише Сергей Игнатов (*Египет на фараоните*. София, „Изток – запад“, 2004, 10).

Кой може да си помисли, че съвременните букви имат нещо общо с египетските йероглифи? Тази следа е невидима преди цяла серия от съпоставки. Видима е обаче линията на трансформациите, свързващи египетската писменост и нашите собствени азбуки. Оказва се, че египетската писменост е прототип на други близкоизточни писмености, а гръцката азбука е произлязла от тях, непосредствено наследявайки финикийската.

Ето една таблица, показваща как знаците се променяли, за да кристализират в серия от азбуки от древните египтяни до нас самите. *Гръцката азбука*, източник за латинската и кирилската, е пряк аналог на финикийската, а тя пък е плод на превръщане на египетската фонетична система през прото-ханаанската азбука.

Илюстрация. *Сравнителна генеалогична таблица на азбуки*

Всекидневие, дом и празници

Загадъчното бие на очи и засенчва обикновеното. За народа на Египет обаче мистичното измерение не е обезценявало земния живот, а тъкмо напротив. „Египтяните били безкрайно благодарни на боговете именно за това, че животът на бреговете на Нил действително е бил прекрасен, и затова те са се стремили с всякакви средства да обезпечат за себе си благата на този живот в задгробния свят“, пише Пиер Монте (*Египет Рамсесов*, увод).

Храната, облеклото, домът и всекидневието са опорната система на един общностен начин на живот. Ние на Запад се храним с продукти на житните култури, а в далечния Изток тази роля играе оризът. Ядем с лъжици и вилици, а китайците ядат с пръчици. Пием бира от ечемик и вино от грозде. В многобройните рисунки и текстове виждаме и четем как са се изхранвали, обличали, почивали и работели египтяните. А те са се изхранвали почти като нас предимно с *хлебни изделия* от пшеница и ечемик, меса от птици, овни и биволи, риба в изобилие, много плодове и зеленчуци. Египтяните използвали *лъжици* от слонова кост още от най-древни времена.

Правели са *бира* от ечемик и *вино* от грозде. Това далеч не е присъщо на всички цивилизации. За сравнение: специфична за китайците била и е напитката от ферментирал ориз (по-късно в Япония *саке*). Египтяните не използвали свинско месо поради

„нечистотата” на тези животни. Боб те не сеели и не ядали по подобна причина. Това изглежда разбираемо.

Ние седим на *столове*, китайците седят на пода, постлан с рогозки. Египтяните са седели на табуретки и на столове около *маси*. Китайците са седели на рогозки на пода и са поставяли храната и напитките си пред себе си. Ниските продълговати масички те използвали за писане.

Ние лежим на легла, китайците лежат на рогозки и постелки на пода.

Египтяните изработвали *табуретки, столове, маси, шкафове* и *легла* досущ като нашите, т. е. измислили са тези мебели, които ползваме и до днес и те се налагат и в останалия свят. В Египетския музей в Кайро могат да се видят изящните и още здрави мебели на Тутанкхамен.

Илюстрация. Стол от гробницата на Тутанкхамен

Нашите домове са направени предимно от камък и тухли, а далекоизточните – традиционно от дърво. Къщите на египтяните са били също от тухли, а храмовете – от камък. Къщите, храмовете и дворците на китайците традиционно са едноетажни, а нашите са дву- и три-етажни. Едно-, дву- и триетажни в зависимост от благосъстоянието на собствениците са били и домовете на древните египтяни. Формата им била кубична, с врати и прозорци, а плоските покриви били подходящи за седене и спане в топлите нощи. И до днес в Египет къщите са такива, а в останалите сухи райони на Близкия изток са подобни. От друга страна, къщите на китайците имат островърхи стръмни покриви – Китай е дъждовна страна, а Египет – суха.

По-заможните западняци се разхождат в собствени паркове и градини и се разхлаждат в басейни. По-заможните египтяни също са се разхождали в *градини* в дворовете и са се разхлаждали в *басейни*.

Илюстрация. Хлебопекарна – рис. от гробницата на Рамзес II

Илюстрация. Смесване на вина – Ново царство

Илюстрация. Двуетажен дом, Ново царство

Илюстрация. Парк с басейн, Ново царство

Ние *празнуваме* и *шестваме* на определени дати. На определени египтяните дати са *празнували* и *шествали* из градовете и веселието им е текло със съзнанието за неизвестност на смъртта и жаждата да се живее тук и сега, докато още не сме превърнати в мумии. Живо и подробно за тази страна на египетския живот пишат класикът на египтологията Гастон Масперо, а после Пиер Монте.

Пиенето на *алкохол* е било нещо нормално, особено на празници: „Пий докато се напиеш във веселието на празника”, четем на каменна плоча. „Дай ми осемнайсет бокала вино – искам да се напия, сух съм като слама”. Нормално е било и осъждането на пиянството. Много са следите от празничните и всекидневните прояви на земни страсти, макар че на нас впечатление ни правят само отвъдните намерения и надежди, с които са свързани изумителните паметници и текстове. Отдаването на земните наслади след изнурителния труд е било естествено за древните египтяни.

Египтяните устройвали шествия за боговете си (фестивала *Onet*) и празнували годишнините от царуването на фараоните (фестивала *Sed*), а последните пет дни на всяка календарна година били празнични. На своите „пирове” те разнасяли макет на мумия, напомняйки си: „Животът е кратък, бъди щастлив сега, преди да те превърнат в мумия”.

Илюстрация. Пир, Ново царство

Египтяните развили невероятна *козметика* и за бедни и за богати. Бял тен за лицето, черни очертания на веждите и около очите, червило на устните, много парфюми, прочути по съседните страни, плитки, черни прави перуки. За по-състоятелните се грижели специалисти-козметици. Къпането било редовно.

Илюстрация. Бюст на Нефертити, Берлински музей, 14 век.
(цветна версия?)

Облеклото е било много леко в топлия климат, предимно от лен (като гръцкото по-късно), винаги изпрано. Мъжете носели препаски, жените – ефирни поли и рокли, често голи до кръста. Царици и принцеси имали специални отношения с боговете. За царица Ахмос, съпруга на Тутмос I, е записано: „Той (Амен-Ре) я намери спяща в красотата на палата. Тя се събуди в благоуханието на бога, което усети в присъствието на неговото величие. Той отиде при нея и *coivit cum ea* (люби се с нея)..., любовта му премина през нейното тяло” (По Берстед).

Илюстрация. Женски облекла от древен Египет

Илюстрация. Празнични дрехи, XVIII династия, Ново царство

Илюстрация. Нефертари, съпруга на Рамзес II, с богинята Изида

Още от около 3800 г. пр. Хр. са строени правоъгълни къщи от 100 до 125 кв.м. Материалът е бил тухли от нилска кал, смесена със слама, какъвто е и днес за много египтяни. Използвани са дървени форми за скеле. Къщите на богатшите били разкошни. *Метжен*, висш служител от Третата династия (ок. 2650 г. пр. Хр.), получил от фараона „къща 200 кубита (ок. 100 м) широка и 200 кубита дълга; с много широк басейн, с лоза и смокини” (по Берстед). Разкошът на вещите на Тутанкхамен, незначителен владетел, е зашеметяващ. А какво да мислим за бита на могъщите фараони? Дърводелците превръщали мебелите им, както ювелирите – украшенията, в произведения на изкуството.

Те са се забавлявали с игра, подобна на шаха и са се смеели на почти същите ситуации като нас. На една рисунка лъв играе с антилопа игра, напомняща шахмат. Невинният и зъл присмех, пародията и парадоксът, са били широко използвани. Изглежда очевидно, но никак не е. Става въпрос за времена от преди три до пет хилядолетия, когато в Европа хората са обитавали пещери и колиби, не е ставало и дума за хигиена и лукс, а оцеляването е било въпрос на сурова борба.

Всекидневните форми са пронизали нашия живот дотолкова, че ги приемаме за даденост. Но те не са нито вродени в човешката природа, нито общочовешки. Те са различни за различни цивилизации. Следата на нашите форми води към Египет през народи от Средиземноморието и Близкия изток. Усвоени са от Гърция, Рим и Европа.

Занаяти и изкуства

Майсторство и изкуство са разделени понятия само за нас. Творецът е дарен с респект и слава, за разлика от занаятчията. Но в Египет, както и в Китай, създаването е и рутина и вдъхновение в едно безименно дело. На пръсти се броят известните имена на велики архитекти и не са известни скулпторите, създали съвършени бюстове още в Старото царство. Египтяните не са оставили дори записи за най-великите си достижения. Никъде не е открит и един текст за начина на строителство на Пирамидите. Няма данни за това как са били пренасяни и изправяни тристатонни обелиски, колони и тавани от огромни мраморни блокове. Освен организиран и усилен труд на много хора, тук са използвани и неизвестни за нас, макар и не фантастични технологии.

Но затова пък много са детайлите от начина на живот, описанията на делата на фараоните, особено от Новото царство, медицинските постижения, и разбира се разказите и заклинанията в гробници и саркофази.

В една и съща каменна епоха и в Европа, и в Египет са се правели кремъчни ножове, но едни спрямо други те се различават коренно. Късовете заострен кремък, понякога привързвани за дървени дръжки, характерни за нашите предци, ние наричаме „първобитни”, а ножовете край Нил от около 3250 г. пр. Хр. са оформени като съвре-

менните, с дълги остриета и дръжки от кост, с втъкнат в дръжката край на острието. Самата дръжка е богато украсена с фини рисунки на животни и хора.

Илюстрация. Каменен нож, Додинаст. епоха, ок. 3250 г. пр. Хр. Лувър, Париж

Още преди да открият гърнчарското колело, майсторите от долината на Нил са изработвали прекрасни глинени съдове – черни или червени, покрити с глеч. По тях са изобразявани хора и животни, птици, риби и дървета. Тези форми са широко прилагани в цялата история на Египет и на други съседни народи. Влиянието на тези древни майстори се вижда ясно и на амфорите на елините.

Пластичното изкуство е достигнало триумф по време на първите три династии (до 2900 г. пр. Хр.). Към края на Додинастичната епоха „изкуството на гърнчарите отстъпва място на майсторите в обработката на камъка, които започват да произвеждат прекрасни съдове – кани и чаши, изработени от изключително твърди скални породи като диорит и мрамор, свидетелстващи за поразителните умения на древните майстори” (Берстед, т. I, 66).

Илюстрация. Съд от Додинастична епоха, ок. 3200 г. пр. Хр. Исторически Музей, Кайро

Аз не мога да си представя как се правят тези неща с каменни инструменти и това удивление обяснява „алтернативната египтология”, която приписва подобни форми, някои храмове и Сфинкса на изчезнала велика цивилизация преди Египет.

В страната Кемет се е рисувало много и най-вече в гробниците. Това е така, защото образът е имал особен статус – изображенията „са били оживявани“ от двойниците след смъртта. Изобразените щастливи събития и обичайни дейности по стените на гробниците не са „в памет на”, а „в служба на” оттеглилия се в отвъдното благородник. Рисувало се е без перспектива, със строги канони, размерите отговаряли на статуса, но бюстовете на фараоните още от Старото царство са индивидуализирани и високо реалистични.

Илюстрация. Статуя на фараона Кхафре от диорит, Гиза, IV династия

Жените са тъкали ленени платове на прости механични станове. Изработвани били тънки туники за жените и препаски за мъжете; триъгълно бельо, ризи, фусти, чорапи, кърпи за глава и шапки, ръкавици. Шевовете са били съвсем пестеливи. За краката типични били сандали с и без отделен палец.

Египтяните изработвали изумителни украшения. Красотата е била отъждествявана с добро. *Нефер* (транслитерация: *nfr*) е означавало и „добро”, и „красиво”. Не може да не си спомним тук гръцкото „калокагатия” – сливането на двете качества. Носенето на украшения е било начин да се усили привлекателността в очите на хора и богове. „Кажете дали съм скрил от Негово Величество каквото и да било от дома на моя баща: златните облицовки, скъпоценните камъни, съдовете от всички видове, лентите за ръкав, златните гривни, гърдани, украсени със скъпоценни камъни, талисманите за ръце и крака, лентите за глава, обиците, всички кралски украшения, съдовете за баня от злато и скъпоценни камъни“, гласи текст от стелата на Пианкхи (1074–1070 пр. Хр.). Те са били средства за впечатляване от статус, власт, разкош, дарявани ги щедро на други благородници или на храмовете.

Материалите, използвани за производство на орнаменти, са били в началото черупки, камъни, глина, парчета кост, дърво, смола, и слонова кост. По-късно се добавят мед, бронз, злато, сребро и по-рядко олово и желязо, фаянс и стъкло в много цветове. Някои от материалите са били вносни, други добити в местни мини и изработени с вешина.

Халки, пръстени, гривни за ръце и крака, копчета, обици, медальони, огърлици – всички тези форми са правени в Египет. Разкошни са обиците и особено позлатените и украсени със скъпоценни камъни широки яки във формата на птици.

Огърлиците с форма на сокол с разтворени криле са носени като защитни талисмани. Те са често украсявани с религиозни сцени както например: Нефер-Хор обожава Изида, Анубис е с бухалка зад неговия гръб: смъртна присъда. А надписът е за притежателя: „Думите, казани от Тот, господар на Хермаполис, бог, владетел на рая са: живот, богатство и здраве на главния жрец на Амен, Уакуса, доказан син на върховния жрец“.

Илюстрация. Огърлица от злато, Ново царство

Медальоните били често и амулети. Те били окачвани на вратовете на бебета и деца, които се учат да ходят.

Предисторически статуетки от слонова кост и глина имат маркировки, които показват рисунки върху тяло или татуировки. В по-късни времена намаляват рисунките по тялото, но изкуството на лицевата козметика процъфтява. Лицата на богати и бедни, жени и мъже, са изрисувани: черна ивица около очите, охра с четчица на бузите, червило на устните.

Египтяните и египтянките са се татуирали. Не всички татуировки са служели за украшения. Пленници от войните понякога са били белязани като роби с името на техния собственик на ръката. Свободните пък са използвали подобни знаци за защита.

Те обрязвали кракожието на малките момчета заради чистотата. Наред с обичая да отхвърлят свинете и тяхното месо като нечисти, това са елементи, наследени от семитските култури и исляма.

Ювелирните изделия са изисквали тънко умение и понякога висше майсторство, днес приемано за изкуство. Стотици малки златни плочки, стотици малки дупчици за нанизване, десетки обработвани скъпоценни камъни са съставлявали един нагръдник. Майсторът е обработвал тези елементи с ясно съзнание за величието на онези, за които е предназначено. Същото се отнася и за безбройните скулптури на владетели и жреци в цял ръст и бюстове с размери от няколко сантиметра до колосални статуи с десетки метри височина. Само красавицата Нефертити е имала десетки бюстове, а един от тях е широко известен и на него ясно се вижда какво е представлявала египетската козметика и ювелирно изкуство.

Монументална архитектура и скулптура

Историята на Западната архитектура започва в Египет, а не в Гърция. Онова, което наричаме „монументална архитектура“ – храмовете, гробниците и, разбира се, великите пирамиди от Старото царство, е постижение изключително на египтяните, а другите култури, преди всичко гърците, видимо са копирали от тях: огромни алеи с редове скулптури, колонади, храмове и гробници, колосални статуи на божества и владетели. Пространствените форми на опорите и залите се наследяват и до днес.

Пирамидата – достижение на египетския ум, е станала универсален символ и се среща в много култури. Като „домове на мъртвите“ пирамидите увековечават живота и сочат небето, а специална шахта сочи към неподвижните звезди. Пирамидата е *стълба към небето* и стилизирана *планина*. Пирамидите на тримата фараони от IV династия Кхуфу, Кафре и Менкаура (2900–2700 г. пр. Хр) са връх в това отношение, за тях е писано и показано много. Нека само напомним, че те са най-грандиозните архитектурни постижения изобщо и най-високи до построяването на Айфеловата кула. Жреците са запазили в тайна технологията им, както и много други египетски технологии. Още Херодот споделя представа за това. Една права рампа и една спираловидна рампа вероятно са се използвали, но и това не обяснява как са повдигани и поставяни каменни блокове от по петдесет тона на тази височина. Цифрата от 100 хиляди работника (роби) е опровергана – използвани са около 10 000 работника за 20–30 г. Икономическата мощ за такива инвестиции е огромна, а още по-удивително е мотивирането на толкова хора

за такъв период от време. Това не е била принудата, нито личното решение, а едно единство на тялото на народа с божествения фараон.

Цели хилядолетия инструментите се свеждали до твърди каменни чукове и длета (каменна епоха), дървени линии и триъгълници. Гранитът се е обработвал с долерит. Основно се е използвал варовик (мрамор), а в Горен Египет – пясъчник. Около Асуан са се добивали огромни блокове червен гранит. По-късно (през Средното и Новото царство) са се използвали медни инструменти. Обработката на камъка била перфектна: гладки страни, прави ъгли, овални форми. Между блоковете не може да се пъхне и нож. Невероятни са били усилията за отсичане на цели стотонни до четиристотин тонни обелиски от монолитен гранит.

Размерите и стотиците тонове гранит са останали непостижими за наследниците. Но формите са били успешно усвоени и донякъде развити (дорийски и йонийски стил). Съвременни столици имат монументалния си облик чрез формите, създадени в Египет: пространни алеи със сфинксове, колони и колонни зали (навсякъде, като се почне от гръцките храмове).

Колонните зали и входове са навсякъде в Европа. Впечатлява изяществото на Партенона в Атина. Тук следата отново води към Египет. Колонната зала в храма на Амен в Тива, резултат от хилядолетно развитие на много древна форма, е несъмнен и ненадминат оригинал за хилядите храмови зали на Античността, християнството и исляма. Две редици от колосални колони крепят покривна конструкция.

Илюстрация. Колонна зала от храма на Амен в Карнак

Входна алея със сфинксове, внушителни „пилони“ на входа – наклонени навън дебели стени с прорязани вертикални ивици за пилони със знамена на върха и монументални статуи на фараони на входа. Две огромни седящи статуи, жестоко увредени, стоят на сред равнината на юг от Града на мъртвите. Според гръцкия разказ „колоси на Мемнон, син на Аврора и Титонус и цар на Египет и Етиопия“, в действителност това са статуи на Аменхотеп III и са украсявали входа на голям храм, напълно разрушен. В сърцето на храма – жертвен олтар и камера за съкровен контакт с Амен за жреците – по-късно „светая светих“.

Дворците и храмовете са придобили форма и невиджана монументалност още в Старото царство. Всеки от дворците на фараона има специално име. Дворците имат разкошни паркове и градини. Обзавеждането им е разкошно и изящно още от древната епоха.

Обелискът е величествена форма и символ. Първо, той е част от пирамида – централната ѝ ос, която сочи към небето и е увенчана с пирамидона. Второ, този връх е позлатяван и отразява изгрева и залеза на Слънцето (бог Ре) в целия блясък. Обелиските с формата на заострена кула с квадратно сечение, известни от храмовете в Карнак и Луксор, изработени от монолитен гранит, са възпроизведени в скромни бетонни и каменни копия в чест на победители и освободители.

Обелискът е уникално постижение на древния свят. Първите обелиски са от Старото царство и стоят в центъра на храма на бога на слънцето Ре, а по-късно се помещавали по двойки на входа на храма. Царица Хатшепсут издига два обелиска по 23 метра в чест на Амун (и един 33 метра, 250 тона), с облицовка на върха от златно-сребърна сплав, «за да осветяват Двете земи като слънце». Гранитните обелиски са издялвани в гранитната скала с помощта на чукове от долерит. От Римско време насам обелиските са „завличани“ или копирани: Рим и Париж, Ню Йорк и Истамбул.

Американците са имали огромни проблеми, превозвайки «техния» обелиск към Ню-Йорк. В Египет те трябвало да отворят корпуса на стар пощенски параход, да плъзнат обелиска вътре и да отплават за Америка. През лятото на 1880 г. обелискът гордо достига Ню-Йоркското пристанище при Манхатън. После е преместен на баржа

нагоре по Хъдсън. Там той е теглен по железен път и готов за мъчително пътуване до Централ Парк. Специален железен път е построен да превозиobelиска, теглен със система от лебедки от парен двигател.obelискът е влачен през улиците на Ню-Йорк със скорост трийсет метра на ден. Трабвали са цели дни, за да се премине някой ъгъл. С денонощна работаobelискът стига за един месец до Централ Парк. Докато стане готов за изправяне, идва зимата. Четири месеца са били нужни, за да се преместиobelиска на по-малко от две мили.

При Хатшепсут, 3300 години преди това, за седем месеца са изрязани и надписани два огромни гранитниobelиска в южния край на Египет (дн. Асуан), прекарани с кораб на сто и петдесет мили и издигнати в храма на Амун в Карнак. Никакви парни машини и хидравлични крикове, само човешки и механични ресурси.

Илюстрация.obelиск на Хатшепсут от Карнак

Царят на персийската провинция Кария от IV в. пр. Хр. Мавзол не се помни с нищо освен с гробницата си, построена по проект на сестра му-царица Артемизия. По силата на историческите куриози именно това име е дадено на монументалните гробници с египетски форми. Мавзолеите на вождовете на авторитарни и тоталитарни държави, включително на съборения в София, повтарят построения по много стари форми от преди 5000 години храм на Хатшепсут от великия майстор Сенмут.

Илюстрация. Храм на Хатшепсут, Деир-ел-Бахри

Началото на науките – астрономия

За западните учени безспорна истина е, че науките и изкуствата са създадени от гениалния народ на гърците. Те носят гръцки имена и наставката „-логия“, с корен в гръцкото *λογος*. Повечето от самите понятия са гръцки в необозримите сфери на астрономия и физика, медицина и анатомия, математика и философия. Гърците наред с индийците изглежда въвели *системите от понятия* за описване на явленията – „теорията“, гр. *θεωρία* – наблюдение, обзор, гледане, изследване. Поначало в Египет знание не се отделя от практическо умение, *знание как*. Както и в Китай и за разлика от Индия и Гърция, тук липсва чисто абстрактната система от понятия. Знанията се създавали и пазели от жреците и се преподавали на избрани ученици в училища за обучаване и посвещаване. В тях е имало библиотеки с архивите на храма и текстове, преписвани от армия писатели, както и технически устройства. „Домовете на живота“ били по-висши места, пазещи най-важните знания (Монтэ, П. *Египет Рамсесов*, гл. XI).

В земята на Нил много папируси съдържат математика, астрономия, медицина, свещено знание. Египтяните преди повече от шест хиляди години са измерили точната продължителност на годината: 365 дни и $\frac{1}{4}$. Това откритие се отнася от Берстед към точно определен момент: 4241 г. пр. Хр – очевидно уникално астрономическо събитие. Това прави 6250 години преди настоящата 2009 г. „през 43 век пр. Хр. Жителите от Делтата стигат до идеята за година от 365 дни и въвеждат календарна година със същата продължителност, започваща в деня, когато изгревът на Сириус съвпада с изгрева на Слънцето на географската ширина в района на Южната делта, т.е. през 4241 г. пр. Хр... Неговите създатели са първите хора, които разбират, че календарът трябва да бъде условен и независим от природните явления с изключение на деня и годината. По тази причина те разделят годината на дванадесет месеца по тридесет дни във всеки от тях, а в края ѝ прибавят свещен период от пет празнични дни. Началото на годината съвпада с деня, в който Сириус се появява за пръв път на източния хоризонт при изгрева на Слънцето, което отговаря на нашата дата 19 юли (по Юлианския календар). Тъй като в действителност календарната година е по-къса от слънчевата с четвърт денонощие, към нея всяка четвърта година се прибавя един допълнителен ден, което също не поправя

напълно грешката.... Този забележителен календар, влязъл в употреба още през онази древна епоха, е същият, който Юлий Цезар въвежда по-късно в Рим като най-удобен от известните по онова време. Европейците го наследяват от римляните и едва през 1852 г. го заменят с Григорианския календар.... Ние го ползваме благодарение на обитателите на Делтата, живели през 43 в. пр. Хр., като същевременно трябва да отбележим, че те са му придали несравнимо по-удобна форма от римляните, които нанасят погрешни корекции“ (Берстед, т. I, 72–73).

Други автори определят годината на въвеждането на този календар на 2776 пр. Хр. Годината се разделя от египтяните на 12 месеца по 30 дни, а остатъкът от 5 дни се оставя на края на годината като празнични дни преди Новата година. Всяка четвърта година е високосна – прибавя се един ден (366).

Математика

Египтяните въвели знаци за цифрите и числата в рамките на *йероглифите* и системата *йератика*. Аритметичните действия зависят силно от цифровата система. С римски числа например не могат да се правят деления и умножения. Същото се отнася в силна степен и за египетските числа.

Съвременният свят ползва десетична бройна система, но най-старата такава идва от Египет. Има отделни йероглифи за 1, 10, 100, 1000, 10000, 1000000. Числата не са абстрактни теоретични единици, а знаци за обекти.

Египтяните са практични в математическите положения. Те делели и умножавали, за да отчитат плащания, данъци и да търгуват. Затова създали сложни системи за умножаване и делене чрез прибавяне.

Малко са запазените математически текстове от древен Египет, но можем да си представим степента на тяхното присъствие в Александрийската библиотека, където са работели и гръцките учени. Единият известен математически паметник е папирусът на Ринд, а другият е известен като Московски папирус. Папирусът на Ринд, открит през 1858 г., представлява свитък с дължина 6 м и ширина 0,3 м. Написан е около 1650 г. пр. Хр. от писаря Ахмес, който преписал документ от преди 200 години (1850 г.). Съдържа 87 задачи. Московският папирус (на Голеничев) също е от това време. Написан е от неизвестен автор и съдържа 25 задачи.

Това са геометрически и изчислителни проблеми с практическо значение. Но някои задачи целят разясняване на системата на умножение. Умножаването е представено като серия удвоявания и добавяне на остатък. Методът се демонстрира, без да се доказва – не е сметнато за нужно. Делението е по-сложно и се състои от серия декомпозиции в таблици: $1/17: 1/12 + 1/51 + 1/68$. Първите шест задачи от папируса на Ахмес питат как да разделим n хляба на 10 човека, където $n = 1$ в задача 1, $n = 2$ в задача 2, $n = 6$ в задача 3, $n = 7$ в задача 4, $n = 8$ в задача 5, $n = 9$ в задача 6. Тук са въведени *дроби* и фактически 81 от 87-те задачи оперират с *дроби*.

Някои задачи се отнасят до решаване на *уравнения*. Задача 26 гласи: Число, прибавено към четвърт от същото число, дава 15. Кое е числото? ($x + x/4 = 15$). Други задачи включват геометрични *прогресии*. Задача 64. Да се разделят 10 хеката ечемик на 10 човека така, че всеки да получи $1/8$ хеката повече от предходния. Геометрическа е задача 50. Кръгла *площ* има диаметър 9 кхета. Колко голяма е площта? Московският папирус също съдържа геометрични задачи. *Гръцките* математици създават обаче *абстрактни теории*, а египетските проблеми са формулирани практически. Същото може да се каже и за китайските научни разсъждения.

В задача 14 от московския папирус се анализира *пресечената пирамида*. Обемът на пирамидата се изчислява по формула: $V = h(a^2 + ab + b^2)/3$, където a е страната на основата, b – горната страна, h – височината.

Илюстрация. Московски папирус – XVII в. пр. Хр.

Строителството на пирамиди е гигантска технологична задача или по-точно мрежа от задачи. Тези перфектни геометрични форми съдържат според алтернативната египтология изумителни математически и астрономически зависимости. Но и реалистичната оценка е достатъчно удивляваща. Ъгълът между основата и страната на пирамидата е $51^{\circ}50'35''$. Секансът на този ъгъл е 1.61806, което е съвсем близо до златното сечение – 1.61834. Котангенсът на този ъгъл е много близък до $\pi/4$. Цяла мрежа от съвпадения е налице, но това по-скоро говори за различни от нашите математически отношения, вложени в пирамидите. Свързват се златното сечение и числото π . Според други изследователи отношението между височината на пирамидата към хоризонталната ширина е избрано да е $5\frac{1}{2}$ към 7 и оттук $11/14 \times 4 = 3.1428$ числото π до втория десетичен знак. Числото π , дефинирано като отношението на диаметъра към окръжността, се смята за изчислено от Архимед. Числото е $22/7$ според Архимед и $355/113$ по оценка на древните китайски математици. Но тези стойности също са приблизителни, защото π е ирационално число и не може да се изрази като отношение между цели числа и с краен брой десетични знаци.

Талесовата теорема, Питагоровата теорема, изчисленията на повърхнини и обеми, както и числото π , са *гръцки развития* на *египетски и вавилонски достижения*. „Питагоровата теорема“ е доказвана и в древен Китай. В плочи от Бритиш Мюзеем намираме, че вавилонците определено са знаели тази теорема в периода 20–18 в. пр. Хр. Окуражен от учителя си Талес, Питагор отишъл в Египет и се опитал да научи нещо от жреците в Мемфис и Диосполис. От строителните инженери на тогавашен Египет той научил секрет от Старото царство. Въже, оформено в кръг с 12 равномерно разредени възела може да се преобразува в триъгълник със страни в отношение 3–4–5, при което се получава правоъгълен триъгълник. (Детайлно изследване на египетската математика е направено в труда на Ричард Гилингс (Gillings, R. *Mathematics in the Time of Pharaohs*. Dover Publications, 1982).

Евклидовите *Начала* са формулирани в Александрийската библиотека, където било събрано египетското знание от хилядолетия. Същото важи и за трудовете на астронома Птолемей и за тези на великия Архимед.

Нито едно споменаване на египетска идея няма в трудовете на Талес, Питагор, Платон и Архимед.

Медицина и магия в едно

В Египет се обучава за три години Хипократ, „бащата на медицината“, а Гален се учи в храма на Аменхотеп и признава приноса на египетската медицина към гръцката.

Легендарен е египтянинът Имхотеп, архитект на първата стъпаловидна пирамида на Джосер, лекар и жрец, почитан като бог и разпознат като бог на медицината от гърците (Асклепий). Многобройни са рецептите и веществата, използвани за лекарства: есенции от дървета и билки, животински екстракти от жила на скорпиони до змийска отрова. Болестите са едновременно акции на зли духове и органични увреди. Лечението е едновременно изгонване на духа и на болестотворния агент. Почистването на тялото е условие за предпазване. Помагат също амулетите. Правилното хранене е здраве: въглехидрати от зърнени храни, витамини от плодове и зеленчуци, протеини от риба и месо. Мляко и млечни продукти, семена и мазнини се ядат рядко.

Богиня на лечението е *Секхмет*, изобразявана с лъвска глава и слънчева сфера. Египетският жрец-лечител, *кероб серкет*, или *уаб-секхмет*, знае както заклинания, така и рецепти. „Покланям се пред твоето име Амен, бъди мой лечител, изгони болката от

мен“ (надпис на статуя от Средното царство). Най-важен момент е *диагнозата*, или уменията да се разпознае болестотворния агент (обсебилата го сила). Първо се опитва с думи, които винаги са влияели психически на болния (заклинания). Ако това не дава ефект, се пристъпва към органично въздействие. Билките се използват най-често срещу болки. „Магията е ефективна заедно с медицина. Медицината е ефективна заедно с магията“ (Папирус на Еберс).

Освен магии, папирусът на Едуин Смит съдържа описания, диагнози и прогнози на болести, следвани от предписания на ефективни лечения с билки, лекарства и операции под упойка. Ето какво гласи седмия от описаните 48 случая: „Ако преглеждате човек със зееща рана на главата, дълбока до костите или пробила шевове на черепа, трябва да палпирате раната, въпреки неговите силни конвулсии. Трябва да му повдигнете лицето; ако е болезнено за него да си отвори устата, а сърцето му бие едва-едва; ако слуз виси от устните му и не пада; ако той кърви от ноздрите и от ушите; ако вратът му е неподвижен и не може да гледа настрани и надолу, трябва да заключите: „Случай, който не подлежи на лечение“.

Ако установите, че долната челюст е склучена, трябва да му дадете нещо горещо, докато се почувства комфортно, така че устата му да се отвори. Трябва да го превържете, като поставите мас, мед и марля, уверявайки се, че е стабилизирани...

Ако плътта му е развила треска, хладна и влажна, жилите на врата му са напрегнати, лицето му е зачервено и миризмата на главата му напомня на овча урина, а устата е плътно затворена, това е „случай неподлежащ на лечение“...

Ако установите, че човекът е преbledнял и вече има признаци на изтощение... трябва да направите за него дървена скоба, увита с ленен плат и да я поставите в устата му. Трябва да му дадете извара от [плод или зърно]. Пациентът се поставя между две тухлени опори, докато се уверите, че е достигнал стабилно състояние...“ (Smith Papyrus).

Илюстрация. Лечение на болен в Египет (по папирус на Смит)

Този древен лекар очевидно знае, че ако раната е заразена от тетанус, не може да я излекува, но докато установи положението, той се опитва да подобри състоянието на пациента.

Литература

За нас и специално за науката египтология най-важна и интересна е „религиозната“ литература на Египет: текстовете от пирамидите, текстовете от саркофазите и *Книгата на мъртвите*. Пространно изследване върху тази литература е направено в нашата египтология (Леков, Т. *Скритото знание. Свещените книги на Древен Египет*. София: Изток – Запад, 2004).

Много истории са разказвани в Египет и някои от тях стават трайни мотиви и за арабската литература. Историята на Синух е най-често тълкуваната, известни са историите от папируса на Уесткар и папируса на Еберс. Литературата на Египет е и развлечение, но преди всичко поука и мъдрост. Много са автобиографиите на благородници и разказите на фараони за бойни и строителни подвизи. Античните писатели Калимах от Либия и Теокрит от Сиракуза са ползвали богатата на папируси Александрийска библиотека. Аполоний от Родос е голям египетски поет. Коптските книги са били важен принос към християнската литература.

Хораполон Нилски е известен с произведението си за йероглифите.

В папируса на Уесткар историите са записани по време на хиксосите, но се отнасят за Старото царство. Това са приказки на синовете на Кхуфу. Първата, незапазена част от папируса, най-вероятно съдържа история на най-големия му син. В първата оцеляла приказка се разказва за чудо, извършено по време на бащата на Кхуфу. Жената на жреца Убаинер „прекарала ден на удоволствие“ с човек от простолудията (*неджес*),

за което любовникът бил преследван и хванат от въсърчен крокодил, превърнал се в истински от жреца-магьосник. Царят заповядал да бъде изгорена невярната жена и пепелта ѝ да се хвърли в реката.

Другата приказка е разказана от сина Бауфре. Тя също разказва за жреческо чудо, извършено от Джаджаеманх. Фараонът Снефру заповядал на жреца-четец да му измисли развлечение. Жрецът предложил да бъдат доведени придворни красавици в лодки при фараона и да ги пуснат в езерото. Царят заповядал: „Нека да доведат двадесет момичета с прекрасни тела, с красиви гърди и плитки, а лоното им да не е развързано от раждане. И нека донесат двадесет воала и да облекат момичетата, снели своите одежди“. Така и направили. И гребели те с гребла по езерото, а сърцето на Снефру се наслаждавало, докато ги гледал. Но не щеш ли, косите на едно момиче се люшнало и паднала във водата нейната прекрасна шнола от оникс във формата на рибка. Замлъкнала тя и престанала да гребе. Всички девойки спрели лодките.

„Защо не гребете?“, попитал фараонът. Девойката обяснила. „Ще я заменя“, отговорил царят. „Не искам друга, искам си своята“. Фараонът повикал жреца-четец и му разказал. Тогава главният жрец промълвил нещо вълшебно и половината от езерото се пресушила. Той намерил на дъното рибката от оникс на едно камъче. Подал я на момичето. Дълбочината на езерото била дванайсет лакътя и станала двайсет и четири, когато едната половина от водата била качена върху другата. Жрецът отново казал нещо и езерото се върнало в нормален вид.

Четвъртата история разказва Джедефре. И тя е за жрец-магьосник (Джеди), който съединявал тяло с глава и възкресявал, но не пожелал да възкреси човек, „защото не бива да се прави това със свято същество“. Жрецът бил запитан дали знае броя на тайните покои на бог Тот. „Не, не зная броя им, Ваше величество, да се жив и здрав, но знам мястото им“, отвърнал жрецът. „То е скрито в кремъчно сандъче, което е в стая с име „палата на записите, а стаята е в Хелиопол“. „Кой ще ми го достави“, запитал царят. „Най-големият от твоите синове, Реджедет, сега още нероден“. „Жената на жреца на Ре в Сахеп, заченала от бога Ре три деца“. Ре предрекъл, че те ще имат царска власт“. Сърцето на Негово величество помръкнало от тези думи. „Аз казах, че първо цар ще бъде твоя син, после неговият син и чак тогава един от тримата“. Историята продължава между богове и хора.

Без съмнение вълшебната приказка се корени в истории като тези, а тук виждаме и някои важни мотиви: разделянето на водата на две, разказано в Стария завет за бягащите евреи, възкресяването, зачатие от Бог, както и пророчеството, което се сбъдва. Пророчества, които се сбъдват, са в гръцките истории израз на неотменната съдба, орисана за божества и хора.

„Почти всички жанрове на художествената литература, известни на човечеството, са възникнали в Египет. Приказки, повести, политически памфлети, приключенска литература, поеми, сатирически произведения, химни, оди, лирическа поезия, романи – всичко това го е имало у древните египтяни“ (Петровский, Н., В. Матвеев. *Египет – син тысячелетий*. Ленинград: ГИДЛ, 1959). Така обобщава руският египтолог Н. Петровский. Това е пресилено, особено относно романа. Формите на литература едва ли са универсални. Но поезията, приказките и притчите, легендите и хрониките на делата, са без съмнение налице. Писаното слово се развива най-силно в Средното царство.

В „Приказка за потърпелия корабкрушение“ воин, съпровождащ княз, по произход *неджес*, разказва на повелителя си за благополучния изход на едно морско приключение. Корабът, на който бил този неджес, претърпял крушение. Човекът бил изхвърлен на тайнствен остров, където царствал приказан змей. Змеят се отнесъл с него добре и му предсказал щастливо връщане у дома. И наистина, след два месеца дошли египетските кораби и взели корабкрушенеца заедно с даровете на змея, а островът

изчезнал, „превръщайки се във вълна“. Неджесът доставил даровете на фараона, за което бил издигнат за телохранител и дарен със земя и роби.

Това е архетипен разказ, повтарящ се многократно в историята на литературата и особено в арабските *1001 ноци*. Мотивът на „Али-баба и 40-те разбойници“ също идва от египетска хроника за военна хитрост. Много са повествованията за претърпяна неправда и възтъргжествуване на справедливостта като „Повест за красноречивия селянин“.

Разказът за Синух е едно от най-добрите произведения на древната Египетска литература. Това е история, разказана след смъртта от фараон Аменемхет I, основател на XII династия на Египет, в XX в. пр. Хр. Поради универсалната природа на темите, засегнати в *Синух*, включително *божественото провидение* и *милостта*, неговият анонимен автор е бил сочен като „Египетския Шекспир“, чиито идеи имат следи в библейските текстове. Синух е написан в стихове и може да е бил изпълняван на сцена. Голямата популярност на повестта или „романа“ е засвидетелствана от многобройните оцелели фрагменти от копия.

Синух бил високопоставен генерал, придружавал принц Сенусрет I в Либия. Той дочул разговор за смъртта на фараон Аменемхет I и изплашен, избягал към Горен Ретжену (Ханаан), изоставяйки принца. Там заживял и станал зет на Главния Амененши и след време неговите синове дорастват да станат владетели по право. Синух се борил с бунтовнически племена в служба на Амененши. На стари години, след победа над силен враг в единоборство, той се помолил за връщане в родината: *„Да ме помилва Бог... да чуе молитвата на един прокуден... Нека Царят да има милост към мен... Нека бъда призван в града на вечността“*. Тогава той получил покана от фараон Сенусрет I да се върне, която приел и се отзовал в най-бърз срок. Изживявайки остатъка на своя живот в царска благосклонност, той бил положен накрая във великолепна гробница.

Много са *поемите* и *одите*. Впечатлява одата на фараон Аменхотеп IV (Аххенатен или *Ехнатон*) „Великолепието на Атен“.

*Изгревът е прекрасен на хоризонта,
о, ти жив Атон, който даряваш живота!
Когато се издигаши на източния хоризонт,
изпълваш всяка страна със своята красота,
защото си прекрасен, велик, блестящ високо над земята.
А твоите лъчи обгръщат всички страни, които ти си сътворил.
Ти си Ре и ти си породил всичко;
ти свързваш със своята любов.
Макар че си далеч, лъчите ти са на земята;
макар че си високо, следите от нозете ти са денят* (Брестед, Дж, т. II, 174).

Тук намираме любящия единен Бог, еднакво даряващ с живот всички същества. Смята се, че египетският юдеин Мойсей използвал този монотеизъм в основите на еврейската религия. А каменните скрижали с Божиите заповеди, спуснати на египетската планина Синай, архетипно възсъздават каменните плочи с божиите забрани от Древен Египет.

Религия

Многобройни египетски текстове от пирамидите и саркофазите и по-късно колекцията, известна като *Книга на мъртвите*, съдържат заклинания за безсмъртие с думите *ка*, *ба* и *ах*, превеждани грубо като „тяло-двойник“, „душа“ и „дух“ (човешки форми, надживяващи тялото). Подробно е изследването на Теодор Леков: *Скритото знание*, 2004. Тези три „елемента“ на човешката форма, макар и неуловими в оригиналния им смисъл, но частично постижими по аналогия, са повлияли на

античната философия на душата, на християнското учение за тройката тяло–душа–дух и несъмнено на много видове мистика и окултизъм.

Илюстрация. Статуя на *ка* на Хор, дърво

Боговете за египтяните имат малко общо с монотеистичната представа за трансцендентен Бог. Не можем да знаем как те са си представяли боговете. (И нашата представа за Бог е съвсем неясна). В началото това са митологизирани древни владетели – основатели на Египет. Факт е, че някои от тях са били обожествени, като например първия фараон Мин (Менес). Но те са архетип за цяла редица от божества (енеадата), силно повлияли на гръцкия и на римския пантеон. Гърците са смесили своите божества с египетските до степен да не са различими ясно дори за Херодот и Плутарх.

Но най-впечатляваща е генетичната връзка на Бога-Творец на древните евреи с Бога-творец на египтяните – Птах, който „сътворява света със слово“. Уазир (гр. Озирис), син на бог Геб, бил убит от брат си Сетх, но възкресен. Тук се търсят и откриват цял ред паралели с Христос.

В нашата религия Бог е творец на света, неговият син е Спасител, а ние се *молим* на Бога. При Второто пришествие ще се извърши Страшният *съд*. В Китай и в будизма няма такъв Бог – светът е феноменален и произлиза от началата *ин-ян*, от Дао и от нашата природа.

В Египет се почита *Бог-творец*. Бог Птах е Творец, той създава света със слово. В Египет се *молят* на Бога и Бог *съди*. В Китайския даоизъм, конфуцианство и будизъм няма молитва и няма съд – има медитация и дълг.

Уезир е бог-баща в Кемет, а богът-син Хор е пръв от фараоните и неговото *ка* живее във всеки от тях. „Озирис“ е гръцка дума за йероглифа *Уезир* (Wsr'), пренесена в думата за пръв министър „везир“. Тя навярно означавала „Този, който е силен“, също „мястото на око“. Wesir/Озирис е бил наричан „Господар на Дуат“ (задгробния свят), „Съдия на Благословения Мъртъв“, „Баща на Царете“ и с много другите епитети. Най-вероятното обяснение изглежда да е думата *woser*, която означава „могъщ“. Изобразяван е в началото (V династия на Старото Царство) като торс и йероглифно съчетание на око и трон. Рисуван е в човешка форма като увит в мумия владетел. Той е, който „обитава Орион“. В мита той е син на Геб, богът на Земята. Брат и съпруг на *Асет* (гр. Изис, Изиди), на Небт-хет (гр. Нефтис) и на бог Сетх. Той бил убит от своя брат Сетх на брега на Неджет и възкресен от сестра си Асет (гр. Изиди), тя му родила син – Херу (гр. Хорус), който отмъстил на убиеца Сетх. Митът е устен и се предава от поколение на поколение, но е проследим и до текстове на пирамиди от Старото царство.

В Абеджу (гр. Абидос) на западния бряг на Нил, където слънцето залязва „в царството на мъртвите Дуат“, от Старото царство са останали храм на Уазир, гробници на владетели и най-стари графични изображения и йероглифи за първите фараони.

Илюстрация. Уезир (Озирис), Хор и Сет. Храм на Сети, Абеджу

Хор. „Християнските митове са отнасяни към Хор или към Уезир, който е възплъщение на божественост, мъдрост, истина и чистота... Това е най-великия герой, който е живял някога в ума на човека – не от плът, единственият герой, за който чудесата са били естествени, защото не е бил човек“ според (Джералд Маси, автор на *The Natural Genesis*).

Амен (Амун, Амон), е бил най-дълго време главен бог на Египет (от Тива) и за него са построени огромни храмове. Той е свързан постепенно с *Ре* (Животворящото Слънце), е модифициран в *Атен* (слънчевия диск) и е провъзгласен от Аменхотеп IV за единствен бог, но реформата не е пунала корени.

Еврейският Яхве, „съм, който съм“, спуснал каменните плочи със заповедите си в египетския Синай на египетския евреин Мойсей. А тези заповеди са резюме на онези познати на всички ни основни забрани, изброявани многократно в клетвите на египтя-

ните пред бога-съдник: „не съм лъгал и крал, не съм злословил и донасял, не съм убивал и подстрекавал към убийство“ (по *Книга на мъртвите*).

Юдейският пророк Хосеа (Hosea), 13: 4, пише: „Аз съм ГОСПОД, твоя Бог, от страната Египет, и ти не трябва да имаш друг бог освен мен: защото няма спасител освен мен“ (версия на крал Джеймз). Буквален превод на Юнг: „И аз съм Йехова, твоят Бог, от страната Египет, и не можеш да имаш друг бог освен Мен, нито Спасител – никой не ме е спасил“.

Ясно е, че митовете за божествата се припокриват и смесват и са непроследими истории, разказвани цели хилядолетия от поколение на поколение, различни за народи и държави и даже за различни градове.

Има съмнителна теория, според която много от чудесата, биографичните моменти и свръхестествения статус, са преминали от египетския бог Хор, в историите за Исус от Новия завет. Най-често цитираният автор в тази връзка е Том Харпър с неговата книга *Pagan Christ* (Tom Harpur, *The Pagan Christ; Recovering the Lost Light*, Thomas Allen, 2004).

Сравненията на Хърпър могат да се резюмират така. И двамата са: божии синове, родени са в пещера. Раждането им е предизвестено от звезди (звездата Сириус и Витлеемската звезда (комета). Родени са по време на зимното слънцестоене (21–25 декември) – когато са раждани и Митра, и Дионис. Това е „мъртво време“ с най-малко слънце, но предвещава нов възход. Харпър отива много далеч в паралелите и произволно постулира еднакви събития на заплаха за убийство, укриване и запазване, липса на данни до 30-та година, кръщение, обезглавяване на крастилеля, проповядване. Следват чудесата: ходене по вода, изгонване на бесове. Хор възкресява Озирис, своя баща. Исус възкресява Лазар. Имената „Озирис (Азар) и Лазар („ел-Азар“) се свързват. И двамата божии синове умират с разпъване на кръст и са погребани в каменни гробници. И двамата са спасители. И двамата са бого-човеци.

Но отвъд тези спекулации понятието за езика, словото, „Божие слово“, сътворяването на света със слово, е египетско. Творецът Птах (главното мемфиско божество) сътворява света, като дава име на всяко съществуващо. Това „магическо“ разбиране на езика и специално на името е дълбоко проникнало в гръцкия *λογος*, учението за световия ред, познаващото слово и науките.

Последната дума в молитвите на юдеи и християните, *Amen*, е превеждана като: „така да бъде“. Ивритската дума *amen* се извежда от глагола *aman* с много стар корен (*'mn*). Египетската следа тук е, че навярно Мойсей е донесъл името на египетски бог заедно със скрижалите: *Амен*.

Сърцето, ег. *иб*, е орган на човешката чувствителност и познание. *Двойникът*, „ка“, човешка форма, която се ражда, живее и остава жива след смъртта на тялото, без съмнение съответства на живите и днес представи за „ефирно тяло“, „астрално тяло“.

Безсмъртната душа в антична Гърция, в християнството и в други религии, в Египет съответства на формата „ба“, изобразявана като птица с човешка глава. *Духът* в Египет е *ах*, „светлина, просветленост“, изобразяван е като ибис.

В гръцката митология *царството на мъртвите* „при Хадес“ е под земята. Първообразът е в Египет. Отишлият си пътува с ладията на Ра по „подземната река“ (реката Стикс в гръцката митология). На западния бряг на Нил, е „градът на мъртвите“ – Абе-джу (гр. Абидос). „*Долината на мъртвите*“ пък е една пустинна долина сред пустинна планина, където царете и елитът на Новото царство намират покой.

Съдът и везната като негов символ. Когато се изправят пред боговете, смъртните полагат клетва за невинност или негативна изповед: „Не съм извършвал греховете“: лъжа, злословие, интрига, клевета, кражба, убийство. Анубис претегля сърцето на съдения на везна и така се решава дали той ще възкръсне, или ще изчезне;

Душата-звезда. От египтяните идва вярването, че „душата“ (ка) се превръща в звезда. „Всеки от нас си има звезда на небето“. Фараоните след земната си смърт се насочват към най-неподвижните и постоянни звезди (Полярната звезда, звездите от Голямата мечка).

Елинизацията

В онези времена народите, които са се научили да пишат, са имали уникалното предимство да имат *културна памет* и културна експанзия. Нека сравним гърците с безписмените траки. Те могат да „заместват“ чуждото, претопявайки го в свои текстове. Огромната елинска култура има код и това е гръцкото писмо.

Последният фараон преди падането под персийска власт Ахмес II, наричан от гърците Амазис (570–526), е техен приятел и по негово време контактите между египтяни и гърци са много тесни. Тогава творят интензивно и най-големите антични учени, пътувайки често до Египет.

Илюстрация. Фараон Ахмес II (гр. Амазис)

Платон отбелязва, че гърците са взели от чужденците ценното и са развили техните идеи. Херодот показва някакво уважение към египтяните в своята *История*, книга „Евтерпа“, пълна с наивни разкази и разсъждения, недоразбрана и изкривена информация („така чух от жреците“). „Що се отнася до човешките дела, ми казаха, съгласувайки се помежду си, че от всички хора египтяните първи са открили гадината, като разделили за това сезоните на дванадесет части; казаха, че са открили това от звездите. Струва ми се, че те изчисляват дните по-разумно от елините, тъй като елините на всяка втора година вмъкват допълнителен месец заради сезоните, а египтяните смятат дванайсетте месеца с по тридесет дни добавят към цялата година пет дни извън общия брой, и така кръгът на сезоните се явява в един и същи момент. Казват, че египтяните първи определили имената на дванадесетте богове, а елините ги взели от тях, че първи определили олтари, статуи и храмове на боговете, и че издълбали животни в камъните. За повечето от тези неща те на дело доказаха, че са станали тъкмо така“ (Херодот. *История*, „Евтерпа“, прев. П. Ангелов).

Гърците така и не се захванали да учат „варварския“ египетски, но затова пък много египтяни през 3 и 2 век пр. Хр. научили гръцки и превеждали на този език текстове от своите папируси в превъзходния Музейон с огромната библиотека, създаден от *Птолемей I Сотер* в Александрия. Плеяда гръцки учени работили в този интелектуален център, пълен с древни текстове. Именно тук Евклид и Архимед положили основите на съвременната математика.

Мането, египетски жрец, написал при Птолемей I пространна история на Египет (*Aegyptiaca*), ползвайки хроники, пазени в храмовете (II в пр. Хр.). Съдбата на тази книга във вековете показва отношението на юдео-християнския свят към египетското наследство. От огромния автентичен текст са останали само схемата на египетската история, частично хронологията на царете и изопачени цитати на Йосиф Флавий и християнските хронографисти Африканус и Еузебиус, както и от Плутарх, Теофилус, Елиан, Порфириус и други. Целта е била да се съгласува с Тората една древна история отпреди Потопа и даже отпреди еврейската дата на сътворяването на света.

Гръцките мислители очевидно са се учили от Египет. Евдем, един от учениците на Аристотел, казва, че Талес е пътувал до Египет. Различни свидетелства на различни антични автори потвърждават такова пътуване за повечето тогавашни гръцки мислители. Но никой от тях в своите съчинения *не споменава египетските източници*.

А след „освобождаването“ на Египет от Александър Велики, посрещнати като спасители от персите, гърците *се разполагат и разпореждат* в тази страна с неопценими съкровища. Жреците дали на Александър титлата „фараон“ и „син на бог Амон“,

което отговаряло на оракулско предсказание, а и се сляло в гръцката представа със „син на Зевс“. През 331 г. пр. Хр. владетелят получил от „оракула“ доказателство за божествеността си. Александър създава египетската Александрия, където гърците събират, изучават и с помощта на египтяните абсорбират египетската култура. Данъците са били по-високи отвсякога, колонизаторите забогатявали несметно, а местните жители дори не се допусkali в границите на Александрия и другите гръцки колонии.

Египтяните, а не гърците, са създали колонадите и античните храмове, монументалната скулптура и „мавзолеите“. Те, а не гърците, са създали точния календар, геометрията и смятането; анатомията, медицината и литературните жанрове: свещен текст, поема, приказка, разказ, хроника. Гърците преразказвали митове и приказки в стила, развит от египтяните. Те са се обличали във фини ленени дрехи (както изобразяваме гърците), украсявали са телата и лицата си с най-фини линии, свирели на арфи, носели са се на колесници (конете и колесниците те вземат от сирийци и други северни народи), устройвали са спортни игри и военни кампании далеч преди гърците. Те са създали празнични форми, живи и до днес: церемонии и пирове, шествия и фестивали.

Това, което египтяните не са създали, са теориите на гръцките учени и философи, съдържащи *абстрактни системи от понятия за виртуални същности*. От елините е въведено рационалното *публично обсъждане* на „форум“, специално общоградско място с места за „делегатите“ и с „подиум“. Демокрацията, както и систематизирането на знанието, идва от антична Гърция. От там (Спарта) идва и тоталитарната военна държава. Тази млада тогава култура (на около половин хилядолетие) воюва, но и превзема със слово, търговия и политика.

Елините, живеещи между толкова различни цивилизации, са преименували и усвоявали всичко с буден ум и без скрупули. Всички народи се учат един от друг и разменят постижения. Но гърците са усвоявали систематично и всеобхватно, претопявайки чужди достижения и обявявайки ги за свои. Без достатъчен респект, без признание и често без вникване те са копирали всичко, което сметнали за ценно.

Плутарховата *За Изидата и Озирис* е пълна с пасажки като следния: „Изида е гръцко име... Едни са казвали, че е дъщеря на Хермес, други – на Прометей, тъй като са смятали единия за откривател на мъдростта и предвидливостта, а Хермес – на граматиката и музиката“. Херодот в *История* уверява: „Почти всички имена на богове са дошли в Гърция от Египет. Че те идват от варварите, разбрах че е така, разпитвайки“. Херодот изразява неосъзнато убеждение, че елинските имена отговарят на оригиналните египетски.

Погърчени били имената на египетските богове, фараони и градове и така стават известни за европейците. Кемет става Египет, Азир – Озирис, Асет става Изидата, Мин – Менес, Аменхотеп – Аменофис, Ахмес – Амазис. Абиджу – Абидос. Ниут (градът), или още Уасет, става Тива, Θηβαι. Нагласата към египетското наследство е била като към *собственост*, а гърците се поставяли *в центъра на цивилизования свят*, като обявяват останалите, включително и египтяните, за *варвари*.

Към началото на нашата ера, вследствие персийската и по късно гръцката инвазия, постепенно е пресъхнал живият извор на Египетската цивилизация. Елините са пресушили традицията, от която сами са се захранили. Без да вникват задълбочено в египетската мисъл, те са копирали видимите форми на египетската цивилизация. Египетската писменост е заменена с гръцката и *така е забравена*. Последният датиран йероглифен текст е бил написан през 394 г. пр. Хр. В 313 г. сл. Хр. император Константин налага и в Египет като официална религия християнството и потопява в забравата и религиозните идеи на египтяните.

Египтяните, както виждаме от реалните свидетелства, заслужават признанието на жизнен, слънчев и гениален народ, създал формите на съвременната западна цивили-

зация и това трябва да стане ясно, за да не носим повече греха на една световна заблуда.

„Пясъците на времето“ е наш израз за неотвратимостта на забравата. В Египет пясъците са засипвали всичко, оставено в забравата. Засипана била и огромната фигура с тяло на лъв и глава на човек, „сфинксът“. Мегаскулптурата е създадена според Васил Добрев от Джедефре с чертите на баща му Куфу (Хеопс). По-късно е включена в гръцката митология под името Сфинкс (гр. Σφιγξ, „удушвач“). Тутмос IV, който заспал до фигурата, изморен от лов, сънувал сън: Сфинксът му се присънил и помолил да бъде отровен от пясъците, а в отплата ще направи Тутмос фараон. Така и станало. В краката на сфинкса Тутмос IV поставил каменна плоча, на която разказал историята.

Тази история ни казва, че не бива да оставяме пясъците на времето да заличат направеното от предците. Не е достойно да забравяме своята история и да оставим древни, но много трайни заблуди да засипват съзнанието ни. Редно е да разкрием „сфинкса“ – полученото странния вид на свръхчовешка мистерия наше наследство, приписвано само на гърците. Ще бъдем възнаградени със светлина за това, кои сме.

А кои сме, наистина?

Ние сме хора на глобалния 21 век и сме наследници на много традиции, преплетени, насложени и развити. Формата на нашата западна култура е разгърната и в силна степен развита в антична Гърция, но нейните основни елементи са *създадени в страната Кемет* – люлка на първата писменост, първообраз на нашия бит, календар и празници; на много от нашите знания и представи за света и човека; на нашата религиозност и вявания; една величествена цивилизация, разцъфтяла преди пет хилядолетия.